

УДК 37.011:331.54-055.2

Н. В. Маркова

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФЕСІЇ

Внесок, який суспільство робить у розвиток особистості, залежить від її статі. Сьогодні є очевидним, що якість професійної діяльності, самооцінка людини напряму залежить від самопочуття людини у сфері взаємин між статями, від гендерної ідентифікації особистості, від засвоєння і реалізації в поведінці гендерних стереотипів. І в жінки, і в чоловіка формуються специфічні гендерні структури особистості, або гендерні компоненти ідентичності, що природньо визначають процеси самореалізації. Конкретні умови буття людей визначають особливості їх свідомості, а, отже, специфіку їх ставлення до навколишньої дійсності та систему цінностей. Переорієнтація сучасного суспільства, його соціальної політики актуалізує гендерні аспекти освіти, зокрема, й у підготовці вчителів.

Отже, метою гендерного підходу в освіті виступає деконструкція традиційних культурних обмежень розвитку потенціалу особистості залежно від статі, осмислення й створення умов для максимальної самореалізації й розкриття здібностей чоловіка і жінки у процесі педагогічної взаємодії. Тому у професійній діяльності сучасного українського педагога врахування гендерних аспектів, що передбачає включення гендерної компоненти в усі складові навчального процесу.

За останнє десятиріччя в українській педагогічній науці зросла зацікавленість у дослідженні гендерного аспекту освітнього простору. Насамперед це пов'язано з підвищенням самосвідомості та активізацією жіночого руху на теренах незалежної України.

Гендерні тенденції сучасної освіти узагальнили у своїх дослідженнях О. Гречишкіна, А. Гречишкіна, Т. Пулькіна, О. Кікінежді, В. Кравець, В. Приходько, С. Юдіна та ін.

Метою цього дослідження є аналіз гендерних аспектів педагогічної професії. Основним завданням статті є розгляд специфіки професійної діяльності педагога з врахуванням його гендеру.

Характерною рисою сучасної гуманітарної освіти в Україні є спроба введення у вищі навчальні заклади гендерної педагогіки, яка є новим актуальним і перспективним напрямом у соціальних науках, зокрема у філософії освіти. Серед питань прав дитини, моніторингу рівня і якості освіти, навчальних планів, форм і методів навчання, полікультурності, взаємодії «викладач-студент», питання статі стало досить значущим для сучасної філософії освіти, яка підтримує загальну тенденцію на особистісно-зорієнтовану освіту.

Протягом останнього століття філософія освіти зазнала значного інтелектуального впливу з боку фемінізму, завдяки якому розширилися

можливості для загальної освіти жінок, була затверджена система вищої жіночої освіти, отримані доступи до нових професій, відбулося подолання гендерної асиметрії та створення умов для самореалізації особистісного потенціалу жінок у світі. Саме під впливом феміністського руху зародилися гендерні дослідження, що стали галуззю міждисциплінарних підходів, отримали свою термінологію, предмет і об'єкт дослідження.

Професійний розвиток педагогів перебуває у безпосередньому зв'язку з проблемами гендерної диференціації. Останню зазвичай трактують як «спосіб соціальної класифікації суспільства, за якого враховуються біологічні й соціальні відмінності між жінками і чоловіками, наділені різним соціальним значенням» [1, с. 84].

Сучасність ставить питання перед світовим суспільством стосовно місця гендерних диференціацій у процесі професійного розвитку педагогів. У багатьох частинах світу, особливо в країнах, які стикаються зі структурними змінами в галузі освіти та зменшенням фінансування освітніх послуг, сьогодні спостерігається збільшення інтересу до викладацького складу, особливо з позиції оптимізації його розвитку.

Практика розподілу гендерних позицій під час вибору педагогічної спеціальності ілюструє повсюдний процес фемінізації освіти. Вивчення проблеми гендерного співвідношення педагогів у навчальних закладах підіймає на поверхню такі аспекти: тривалість перебування чоловіків і жінок на певних посадах; різниця мотивації викладацької діяльності; значення розташування місця роботи або навчання для чоловіків і жінок; можливість кар'єрного зростання та отримання винагороди за певні досягнення тощо. Світовий та вітчизняний досвід ілюструє наявність суто індивідуального вирішення деяких із зазначених вище гендерних аспектів, але більшість із них є загальними для багатьох країн.

Загальновідомо, що викладання є професією, яка забезпечує роботою багато жінок і чоловіків у всьому світі. Згідно зі статистикою гендерного розподілу педагогів у різних країнах, яку узагальнено К. Гейнор у дослідженні «Ресурси, умови та професійний розвиток вчителів-жінок», науковці виділяють різні аспекти щодо статусу жінок в освітній діяльності:

- *викладання – це професія, яка приваблює перш за все жінок.* У багатьох країнах світу спостерігається тенденція до зростання кількості жінок у сфері педагогічної діяльності. Це вважається показником її економічної непривабливості для чоловіків, які обирають більш оплачувані професії;

- *країни, де зареєстровано низький процент участі жінок у педагогічній діяльності, характеризуються високим рівнем безробіття та входять до списку таких, що розвиваються;*

- *чоловіки та жінки-педагоги нерівномірно представлені на різних освітніх рівнях.* Майже у всіх країнах жінки займають нижчі рівні освітньої системи, тоді як значна кількість чоловіків працюють у вищих навчальних закладах.

Вищезазначене дозволяє констатувати, що жінки зокрема педагогіки-практики та науковці-освітянки, сконцентровані переважно на нижньому рівні освітньої системи.

На останньому було наголошено ще на початку 80-х років ХХ століття в повідомленні Міжнародного Офісу Праці (International Labour Office), де зазначено, що незважаючи на присутність жінок у великій кількості, вони сконцентровані переважно внизу освітніх сходів. Це наводить на думку про поширену дискримінацію у практиці просунення їх службовими сходами [4, с. 22].

На думку деяких дослідників, такий гендерний розподіл між педагогами не випадковий і має психофізіологічне підґрунтя, що підтверджується функцією жінки, якою її нагородила природа, а саме піклування про дітей.

Крім того стереотипи, які склалися в суспільстві, підштовхують дівчат до виконання відповідної соціальної ролі. Так, сім'я навчає дівчинку виконувати ролі матері та хазяйки дому, школа готує до вибору суто жіночої професії, засоби масової інформації та художня література створюють певні жіночі образи та ідеали, фольклор ознайомлює із традиційною роллю та місцем жінки в суспільстві, тощо [3, с. 42].

Гендерні перекоси проявляються і в участі чоловіків та жінок у викладанні різних навчальних предметів. Жінки-педагоги значно менше представлені в галузі математики, фізики та деяких технічних дисциплінах (столярство, будівництво, технічне проектування, машинобудівництво, креслення, комп'ютерні технології, програмування тощо). Водночас вони домінують у викладанні гуманітарних дисциплін, домоводства, секретарської справи, предметів мистецького напрямку. Дослідники (Р. Міна, К. Лінч та ін.) зауважують, що подібна ситуація є наслідком вибору навчальних предметів у середній школі, коли процентне співвідношення кількості дівчаток у технічних школах та математичних класах становить 10% від загальної кількості учнів і зберігається протягом навчання майбутніх педагогів у вищих спеціалізованих навчальних закладах.

Слід також висвітлити ще одну особливість гендерних відмінностей, про яку йдеться у працях К. Гейнор, С. Малфаді і яка має місце у практиці роботи педагогів більшості країн світу, зокрема в Центральній Америці, Бразилії та ін., – це часткова зайнятість жінок-педагогів. Сучасність надає чоловікам і жінкам рівні права у поєднанні роботи та домашніх обов'язків. Водночас на практиці домогосподарство (догляд за чоловіком, дітьми, обслуговування членів родини, підтримання житла тощо) та виховання власних дітей традиційно залишається прерогативою жінок. Тому дуже часто вони вимушені працювати на неповну ставку. Наслідки цього проявляються в низькій оплаті праці, недостатньому рівні професійної компетентності та мотивації професійного зростання. Як правило, такі працівники мають тимчасові посади, недостатній авторитет у педагогічному колективі.

Що стосується керівництва навчальних закладів, то дослідники С. Малфада, С. Перез, Е. Тейлор, А. Хопкінс у всьому світі спостерігають значно більшу кількість керівників-жінок на початковій ланці освіти, тоді як чоловіки представлені переважно у керівництві середніми і вищими навчальними закладами. Подібна ситуація викликала негативні відгуки Л. Девіса та К. Гунавардена, які вимушені констатувати неврахування педагогічними інститутами та університетами гендерної різниці під час навчання студентів та підтримання ними стереотипу, що адміністративні посади повинні займати лише чоловіки.

Науковці також зазначають, що в усьому світі ситуація гендерного розподілу післядипломного навчання мало чим відрізняється від позиції вищих навчальних закладів. Не викликає сумніву той факт, що виконання сімейних обов'язків обмежує вільний час жінок і створює певні труднощі для підвищення свого професійного рівня у позаробочий час. Тому можливість відвідувати курси підвищення кваліфікації за межами навчального закладу, а особливо в інших регіонах або країнах, є перевагою викладачів-чоловіків. До того ж більшість програм не враховує особливі жіночі потреби у балансуванні як репродуктивних, так і продуктивних ролей. У деяких країнах, наприклад у Південній Африці, вчителі повинні навчатися не менше восьми років, аби досягти наступного рівня кваліфікації. На практиці така стратегія дискримінує жінок-учителів та стримує їхній природний інстинкт створення сім'ї та народження дітей у репродуктивному віці [2, с. 32].

Слід зазначити, що згідно з рекомендаціями ЮНЕСКО щодо статусу вчителів необхідно знаходити можливості для подальшого навчання та професійного розвитку педагогів незалежно від їхньої гендерної приналежності та створювати умови для більш активної участі в цьому процесі жінок. Необхідно так спланувати час і тривалість подальшого навчання, щоб жінкам було зручно відвідувати курси підвищення кваліфікації. У будь-якому випадку врахування гендерних диференціацій протягом усього періоду професійного розвитку педагогів, зокрема в період роботи в навчальному закладі, є необхідною умовою для розвитку стратегічної спрямованості на рівність можливостей жінок і чоловіків у процесі професійного становлення.

У той же час С. Рожкова, Л. Ожигова, Л. Семенова та інші зазначають, що педагоги є носіями певних гендерних стереотипів, які впливають як на процес навчання, так і на процес власного професійного розвитку.

Зокрема, дослідження Л. Ожигової [1] дозволили виявити ряд психологічних проблем жінок у педагогічній професії:

- орієнтація на зовнішню позитивну оцінку приводить до залежності від оточуючих, тому будь-яке гендерне або професійне рішення жінка приймає несамостійно;
- проектуючи гендерне або професійне майбутнє, жінка переживає почуття тривоги через те, що не може зробити вибір (або дозволити собі зробити вибір) між сім'єю і кар'єрою;

- недостатня позитивна оцінка діяльності жінки формує в ній відчуття непотрібності й нереалізованості;
- вибираючи «міжособистісний» спосіб самоактуалізації, жінка «знецінює» інші форми власної реалізації або просто «не бачить» їх, знижуючи власну продуктивність у професії;
- постійне поєднання (або підпорядкування) професійної і гендерної ролі створює напругу й виснажує емоційні й фізичні ресурси жінки;
- орієнтуючись на зовнішню підтримку, але не очікуючи її, жінка починає виконувати чужі обов'язки, що веде до появи в неї почуття образи на навколишніх;
- у побуті й професійній практиці жінки суміщають інструментальні чоловічі й емоційні жіночі якості, але постійно контролюють прояв тих і інших, побоюючись одержати негативну зовнішню оцінку.

Розглядаючи особливості педагогічної культури вчителів – чоловіків і жінок, С.Рожкова виокремила гендерні розбіжності, які проявляються на рівні компетенцій.

Науковець вважає, що для вчителів-жінок характерним є таке: виконання традиційних гендерних ролей у сім'ї; досить широке коло соціально-культурних інтересів, причому знання можуть мати несистемний, поверховий характер; зміщення акцентів від професійної діяльності до особистих взаємин із колегами й умов праці; орієнтація на міжособистий спосіб самоактуалізації за рахунок інших форм реалізації свого потенціалу; більш яскраво виражена психологічна нестійкість і емоційна збудливість, розвиненіша комунікативна компетенція порівняно з чоловіками-колегами [1].

Водночас до особливостей педагогічної культури вчителів-чоловіків належать: відчуття внутрішнього конфлікту через невдоволення своїм соціальним станом, умовами праці, перспективами професійного росту й необхідністю виконання традиційних гендерних ролей у сім'ї; переважання значущості професійно-дослідницької компетенції у структурі педагогічної культури, через що володіння глибокими знаннями з певної дисципліни сприймається як основний показник професійної майстерності; націленість на трансляцію своєї життєвої позиції в умовах спільної з учнями діяльності, а не через «вербальну мораль»; дещо нижчий рівень толерантності в соціальному, особистому і міжкультурному плані; більш виражений консерватизм у гендерних і національних питаннях; схильність до дослідницької діяльності, ухвалення нестандартних рішень; менш розвинена комунікативна компетенція порівняно з жінками-колегами за рахунок переважання зорово-просторового сприйняття світу [5].

Вищезазначене підтверджує гендерну орієнтацію жінок на роль, яка їм соціально передбачена – турботу та опікування дітьми, домогосподарство. Чоловіки ж спрямовані на технічно-промислові види

діяльності та адміністративно-керівні посади, які передбачають більше економічних можливостей та кар'єрне зростання.

Ураховуючи той факт, що професійна діяльність особистості неодмінно пов'язана з її професійним розвитком, гендерні розбіжності, на нашу думку, неминуче проявлятимуться і стосовно надання педагогами пріоритетів тим чи іншим формам, методам і засобам професійного зростання. Тому всі вищезазначені аспекти гендерних диференціацій педагогів навчальних закладів різних освітніх рівнів, як доводить проведене дослідження, підкреслюють необхідність урахування соціальних і психофізіологічних особливостей чоловіків та жінок при загальному плануванні їхнього професійного розвитку. Це зокрема: розробка гендерної стратегії щодо залучення чоловіків до викладацької діяльності, зокрема і на початковій ланці освіти – збільшення кількості жінок, які викладатимуть технічні предмети; спрямування жінок-педагогів на оволодіння сучасними технічними засобами навчання; організація якомога більш ефективної системи неформальної та інформальної освіти педагогів передусім для жінок, які часто не мають змоги надовго покинути власні домівки. З цією метою реалізація вимоги провідних фахівців та науковців – навчання на роботі; матеріальне заохочення жінок, які прагнуть підвищувати власний професійний рівень; залучення педагогів, зокрема жінок, до короткотривалих, але частих (не менш ніж 1-2 рази на рік) курсів підвищення кваліфікації, конференцій, семінарів-практикумів, майстер-класів тощо; організація для педагогів-чоловіків, особливо тих, які працюють у початковій ланці освіти, додаткових курсів або консультацій із питань вікової психології, фізіології та педагогіки; створення атмосфери взаєморозуміння педагогами гендерних особливостей протилежної статі з метою ефективного впливу на особистісний розвиток вихованців; збільшення кількості жінок на керівних освітянських посадах; вивчення гендерних особливостей педагогів керівниками навчальних закладів задля створення дійової системи професійного розвитку в певному навчальному закладі тощо.

Ми припускаємо, що якщо в процесі педагогічної діяльності вдасться створити умови для виховання відносин між статями, вільних від жорстких стереотипів маскуліності й фемінінності в традиційному патріархатному змісті, то це може стати умовою виховання ними в майбутньому нової особистості з високими інтенціями відкритості й адаптивності до різних культур, пріоритетами толерантності й паритетної демократії у всіх сферах життя, необмеженими можливостями індивідуального життєвого вибору й самореалізації.

Отже, професійна діяльність педагога з врахуванням його гендеру передбачає необхідність використання у навчальному процесі спеціальних технологій та створення механізмів, які б враховували специфіку жіночої й чоловічої психології та наявність гендерного компонента в освіті. Одночасно із оновленою технологією навчання, важливим є формування соціокультурного середовища навчального

закладу, яке дозволяє гуманізувати освіту, гарантувати дотримання прав людини, задовольняти індивідуальні потреби суб'єктів освітнього процесу, враховуючи їх гендер.

Перспективними на часі, на нашу думку, розробка та впровадження системи підготовки вчителів різної статі до гендерної освіти й виховання в сучасній українській школі.

Список використаної літератури

1. Антологія гендерной теорії / Сост. Е. Гапова, А. Усманова – Мн. : ПроPILEI, 2000. – 384 с. **2. Бем С.** Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. – М. : РОССПЭН, 2004. – 336 с. **3. Берн Ш.** Гендерная психология / Ш. Берн. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2001. – 320 с. **4. Чекалина А. А.** Гендерная психология : Учебное пособие / А. А. Чекалина. – М. : „Ось-89”, 2006. – 256 с. **5. Юдіна С. П.** Гендерні тенденції сучасної освіти в Україні / Нові технології навчання : Наук.-метод. зб. / С. П. Юдіна. – К. : Науково-методичний центр вищої освіти, 2004. – 243 с.

Маркова Н. В. Гендерні аспекти педагогічної професії

У статті аналізується специфіка професійної діяльності педагога з врахуванням його гендеру. Професійний розвиток педагогів перебуває у безпосередньому зв'язку з проблемами гендерної диференціації. Практика розподілу гендерних позицій під час вибору педагогічної спеціальності ілюструє повсюдний процес фемінізації освіти. Вивчення проблеми гендерного співвідношення педагогів у навчальних закладах підіймає на поверхню такі аспекти: тривалість перебування чоловіків і жінок на певних посадах; різниця мотивації викладацької діяльності; значення розташування місця роботи або навчання для чоловіків і жінок; можливість кар'єрного зростання та отримання винагороди за певні досягнення тощо. Гендерні перекося проявляються і в участі чоловіків та жінок у викладанні різних навчальних предметів. Жінки-педагоги значно менше представлені в галузі технічних дисциплін, водночас вони домінують у викладанні гуманітарних дисциплін. Отже, важливим є формування соціокультурного середовища навчального закладу, яке дозволяє гуманізувати освіту.

Ключові слова: гендер, гендерна чутливість, гендерна культура, фемінізація освіти, професійна діяльність, гендерні орієнтації.

Маркова Н. В. Гендерные аспекты педагогической профессии

В статье анализируется специфика профессиональной деятельности педагога с учетом его гендера. Профессиональное развитие педагогов находится в непосредственной связи с проблемами гендерной дифференциации. Практика распределения гендерных позиций при выборе педагогической специальности иллюстрирует повсеместный процесс феминизации образования. Изучение проблемы гендерного

соотношения педагогов в учебных заведениях поднимает на поверхность следующие аспекты: продолжительность пребывания мужчин и женщин на определенных должностях; разница мотивации преподавательской деятельности; значение расположение места работы или учебы для мужчин и женщин; возможность карьерного роста и получения вознаграждения за определенные достижения и тому подобное. Гендерные перекося проявляются и в участии мужчин и женщин в преподавании различных учебных предметов. Женщины-педагоги гораздо меньше представлены в области технических дисциплин, одновременно они доминируют в преподавании гуманитарных дисциплин. Итак, важным является формирование социокультурной среды учебного заведения, которое позволяет гуманизировать образование.

Ключевые слова: гендер, гендерная чувствительность, гендерная культура, феминизация образования, профессиональная деятельность, гендерные ориентации.

Markova N. V. Gender aspects of teaching profession

The paper were analyzed the specific professional activity with regard to his teacher gender. During the last century philosophy of education has undergone considerable intellectual influence of feminism through which expanded opportunities for general education of women was approved system of higher female education, the access to new professions, gender asymmetry was overcome and creating the conditions for self-realization of personal potential of women in the world. It was under the influence of the feminist movement originated gender studies, which have become industry interdisciplinary approach, got its terminology, the subject and object of research. Professional development of teachers is in direct relation to issues of gender differentiation. Practice gender distribution positions when selecting teaching profession illustrates a universal process of feminization of education. Studies on the gender ratio of teachers in schools raises the surface following aspects: length of stay of men and women in certain positions; difference motivating teaching; locations mentioned employment or training for men and women; opportunity for career growth and receiving rewards for certain achievements and more. Gender imbalance manifested in the participation of women and men in the teaching of different subjects. Women are far fewer teachers in technical subjects, while they dominate the teaching of humanities. So formation of social and cultural environment of the institution is important allows humanize education.

Key words: gender, gender sensitivity, gender culture, feminization of education, professional background, gender orientation.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2014 р.

Прийнято до друку 30.01.2015 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Ваховський Л. Ц.